

OPSKRBA U NOVIGRADU U GODINI GLADI, PJEGAVCA I SMRTI (1817)

Miroslav Bertoša

1. God. 1815, 1816. i 1817. evropski je kontinent potresla velika pandemija gladi, bolesti i »krize mortaliteta«.¹ Bila je to posljedica poremećenih gospodarskih i političkih prilika, neugašenih žarišta društvenih kriza i neobičnih klimatskih promjena (primjerice pomicanja velikih alpskih ledenjaka i zadržavanje — usred ljeta! — prostornog polja niskoga tlaka nad većim dijelom srednje Evrope koji je omogućavao neprestane prodore hladnih zračnih masa prema jugu). Ljetine su propadale, širile se bolesti, osobito pjegavac (egzantematični tifus), a s njima i strah, panika, resignacija, apatija... Deseći tisuća ljudi kretali su se cestama Evrope u potrazi za hranom. S njima se kretala i bolest i smrt.

Bila je to završna faza onih naizmjeničnih ciklusa epidemija i pomora koji su — od medievalne kuge god. 1348. do »godine pjegavca« 1817 — unosili teške poremećaje u gospodarski i demografski život evropskoga čovjeka, osobito pauperiziranih masa, ekonomski i fizički slabo pripremljenih za udare opakih boleština.

Evropa je gotovo pokleknula pred neumoljivim »trećim jahačem Apokalipse« — glađu! Kataklizma se duboko dojmila i lucidnih duhova ondašnjeg vremena. Kao zanimljivost navodim podatak da su se čuveni književnici George Gordon Byron, Percy Bysshe Shelley i njegova mlada supruga Mary Wollstonecraft u kolovozu 1817. odmarali i šetali oko Genevskoga jezera. Byron je zabilježio u svoj dnevnik da su se nekog dana oko podne morali povući u svoje hotelske sobe i grijati uz dobro naložene peći! »Svako je od nas počeo pisati neku priču o fantomima«, navodi Byron. I zaista, god. 1817. Mary Wollstonecraft napisala je čuveni roman o Frankensteinu, a manje slavni književnik Polidori svoj gotski roman »Vampir«.

Njemački povjesničar Hans von Rudlof, proučavatelj klime, objavio je god. 1967. djelo o njezinim oscilacijama i utjecajima na poljodjelske urode, pa je povukao krivulju preko karte kriznog područja. Crta se proteže od Skandinavije, preko Škotske i Irske, zaobilazi u širokom luku Englesku i Francusku, siječe Pirineje i Provensu, te se preko Alpa i Cíčarije, spušta Hrvatskim primorjem do Zadra, da bi otud prepolovila Jadran i srednju

¹ Za uvodni dio ovoga članka korišteni su podaci iz moje rukopisne rasprave »Glad i kriza mortaliteta 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst«, koja je prihvaćena za objavljivanje u *Radu JAZU*. Budući da je u toj opsežnoj studiji svaka tvrdnja potkrijepljena bilješkom, na ovome se mjestu izostavlja navođenje stručne literature i arhivskih fondova iz kojih su crpljeni podaci.

Italiju i završila u Tunisu, na obalama sjeverne Afrike. Von Rudlof je tako zapravo iz pojasa klimatskih poremećaja isključio čitavu sjevernu i srednju Italiju i Istru, što nije točno, jer istraživanja talijanskih historičara, nastala 70. i 80. godina, kao i istraživanja koja je u sjevernoj i srednjoj Istri izvršio autor ovoga teksta — svjedoče suprotno.

Dosadašnje proučavanje arhivskih vrela za god. 1817 — u prvome redu matičnih knjiga umrlih, vjenčanih i rođenih/krštenih, te raznih izvještaja i *statusa animarum* — nedvojbeno je pokazalo da je sjeverni i srednji dio Istre, djelomično i njegova zapadna obala (osobito gradovi Poreč i Rovinj), bilo područje u kojem se kriza daleko jače odrazila negoli u ostalim dijelovima poluotoka. U rubriku *causa mortis* unesene su dramatične »dijagnoze« smrti od gladi, primjerice: *fami extrema et tumescencia pedum usque ad foetor*, ili opis golemog edema koji je zahvatio cijelo tijelo i prouzročio raspadanje tkiva uz oštar vonj (*tumescencia enormi totius corporis et vivus foetibat*). Velike skupine prosjaka i molitelja hrane i milostinje lutale su po mjestima čitave Istre. Izvori ih nazivaju prosjacima, ali razlikuju pojedine njihove kategorije kojima daju ime *accattoni, cercanti, questuanti, mendicanti, pitocchi*. . . Među njima je bilo osoba svih uzrasta i oba spola. Mnogi su padali mrtvi od gladi i pokapani bezimni i nepoznati. Potresno svjedočanstvo o tim ljudima ostavio je župnik u Zminju Franjo Ksaver Glogovac u zapisu *Rimarchi spaventevoli sull'anno 1816, e 1817*, načinjenom u dodatku *Chatalogo mortuorum*:

»Već u mjesecu ožujku ovaj je svijet počeo osjećati crnu glad, no unatoč tome pomagali su jedni druge dokle god su imali što za hranu. No, kada su sve potrošili mogle su se odjednom vidjeti gomile prosjaka, kako one iz austrijskog tako i iz nekadašnjeg mletačkog područja, čak i Furlane, Cadorane itd., koji su trčali od vrata do vrata i po 50—60 na dan zapomažući i moleći milost i pomoć (. . .). Dovoljno je, gospodo, znati da je bilo zastrašujuće promatrati te izgladnjele spodobе nalik na mnogobrojna trupla uskrsla iz groba, čije su oči govorile: glad! glad! (. . .)«.²

Područje sjeverne i srednje Istre bilo je, kako se može zaključiti iz dosadašnjih istraživanja, najjače pogođeno glađu. Prva sondiranja na građi matičnih knjiga pokazala su da u Premanturi, Ližnjanu i Šišanu glad nije izazvala povećanu smrtnost i da se ovdje nije ponovila kataklizma koja je pogodila spomenute dijelove poluotoka. Dalja su istraživanja dovela do zaključka da se područje Proštine, Krnice, Marčane, Filipane i okolnih sela i zalesaka našlo na samome rubu velike evropske pandemije gladi i pjegavca.³ Vrela, međutim, pokazuju da su teško stradali i neki gradovi na zapadnoj obali Istre, u prvome redu Poreč i Rovinj.⁴ Novigrad — koji se nalazi u središtu zanimanja ovoga članka — također se našao na udaru gladi i bolesti, premda su neke okolnosti, o kojima će biti više riječi u daljem izlaganju, ovdje znatno ublažavale težinu nedaća.

² Cjeloviti tekst Glogovčeva zapisa donosi se u prilogu spomenutog rukopisa »Glad i kriza mortaliteta 1817. . .«

³ O tome sam također napisao poseban članak pod naslovom »Rubni prostor pandemije: glad u Proštini i Krnici god. 1816—17« (rukopis predan za objavljivanje u *Prilozima o zavičaju* u izdanju Čakavskog sabora u Puli).

⁴ O postojanju teške nestašice namirnica i haranju pjegavca u tim gradovima uvjerio sam se ne samo u tiskanoj građi već i u pregledanim matičnim knjigama pohranjenim u Historijskom arhivu u Pazinu. Usp. »Glad i kriza mortaliteta 1817. . .« (rukopis).

2. Nedostatak detaljnijih izvornih podataka o krizi gladi i bolesti u području Novigrada onemogućuje preciznije datiranje početka spomenutih ne-daća, njihove kulminacije i završetka, pa se, barem djelomično, valja osloniti i na indicije i komparacije s drugim područjima. Detaljniji su izvještaji izgubljeni,⁵ a mnogi događaji i nisu zabilježeni. Poremećaj koji je najavlji-vao krizu — nezapamćeni val hladnoće — osjetio se i u općini Novigrad i njezinom području, čini se, već potkraj 1816. U spisima novigradske kance-larije nalazi se podatak da je 13. prosinca te godine u blizini Buja nađeno »truplo ženskoga spola«, ukrućeno od hladnoće, koje žiteljstvo nije moglo prepoznati.⁶ U distriktualnom uredu (*Ufficio Distrettuale*) načinjen je Oglas (*Avviso*) »kako bi se pronašli roditelji ove nesretnice«, u kojemu se donosi »osobni opis mrtvog tijela«:

»Truplo pripada osobi od 14 do 15 godina, a prema općem stanju radi se o prosjakinji. Malog je stasa, vitko i u rastu. Kosa je crna, kratka i ras-puštena. Usta malena. Odjeća seljačka prema morlačkom običaju, tj. sta-novnika koji žive preko rijeke Mirne, a sastoji se od haljine od bijelog plat-na. Košulja je od stupane konoplje i veoma zamazana. Čarape su od bijele vune, poderane na stopalima. Cipele veoma stare i iznošene. Uz truplo su nađene i bisage, također od vune, s bijelim i crnim crtama.«⁷

Mala prosjakinja dolazila je, dakle, s područja Poreštine koje je ta-kođer bilo teško pogođeno glađu, dolazila je isprositi hranu za svoje golo održanje. Ima nečeg simboličnog u toj smrti. U gradu Poreču i njegovoj o-kolici harala je smrt: umirali su deseci i stotine gladnih i bolesnih. U No-vigradu je pomor bio puno blaži. Pa ipak, sjedište Distrikta bilo je u Po-reču i prosvjedi novigradskih vlasti, kao i apeli za pomoć izgladnjelim Novi-građanima upućivani su upravo u to zapadnoistarsko središte. Ostat će ne-jasno, dok se detaljnije ne prouči porečki slučaj, otkuda tako velike razlike u mortalitetu između Poreča i Novigrada kada je inicijativa za opskrbu po-tjecala iz — Poreča!? Dvije su se vlasti zajednički dogovarale o nabavkama hrane, načinu njezina dijeljenja i otplate dugova.

3. Prema sačuvanim fragmentima nekada, očito, bogatijeg fonda doku-menata, može se, barem približno, rekonstruirati kako se komunalni sustav Novigrada organizirao za obranu od nestašica koje su zaprijetile i samom golom opstanku žiteljstva. Nakon što su općine Poreč i Novigrad zatražile žitarice kako bi prehranile ugrožene dijelove svojega stanovništva, iz Okruž-nog ureda (*Ufficio Circolare*) u Trstu upućen je 6. travnja 1817. dopis u ko-jem se ističe da su tršćanski trgovci nakon dugih pregovora pristali da »čla-nove onih općina kojima je pomoć najpotrebnija opskrbe onom količinom kukuruza (*Sorgo turco, formentone*), gotovo dovoljnom za sjetvu, te količi-nom boba (*fava*) za prehranu«. Međutim, trgovci su zahtijevali garanciju da će isporučene žitarice biti plaćene »u ratama najdalje za devet mjeseci«.⁸

Predstavnici vlasti u Trstu i tamošnji trgovci izračunali su da bi za pre-hranu gladnih u Novigradu i njegovu području bila dovoljna količina od 125

⁵ Podatke za ovaj prilog crpio sam iz Historijskog arhiva u Pazinu (dalje: HAP), Općina Novigrad—Comune di Cittanova 1797—1922. Inv. br. 46. Spisi. Dalje: ON.—CC. Spisi 1817.

⁶ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 52. Parenzo li 2. Gennajo 1817.

⁷ Ibid.

⁸ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 52. I. R. Ufficio Circolare di Trieste li 6. aprile 1817.

Metzen boba. Iz teksta se razabire da je riječ o *Metzen di Vienna*, tj. o bečkom vaganu, mjeri koja odgovara količini od 61,49 litara, odnosno ukupno 7.686,25 litara.⁹ Za proljetnu sjetvu bio je predviđen kukuruz i to u istoj količini od 125 bečkih vagana. Okružni ured dogovario se s trgovcima i o uvjetima plaćanja žitarica. Dugovanje je trebalo pasti na teret Novigrada i »podopćine Brtonigla«. Krajnji rok otplate bio je devet mjeseci nakon preuzimanja zrnja iz skladišta u Trstu. Trgovci su predložili da se u ugovor unese klauzula s posebnom povlasticom o smanjivanju cijene ukoliko se dug prije otplati. Za jedan bečki vagan kukuruza trgovci su tražili iznos od 7:45 fiorina ako dug bude plaćen za devet mjeseci, odnosno bili su voljni da cijenu smanje na 7:30 fiorina ako se on podmiri za pola godine.¹⁰

U doba velike oskudice, siromaštva i umiranja od gladi i pjegavca trgovci žitom nastojali su osigurati probitak od ove prodaje, pa su uspjeli isposlovati da Okružni ured snagom svojeg autoriteta obveže lokalne vlasti na vraćanje duga. Zato je u dopis unesen zahtjev da podestat, seoski župani (*agenti comunali*), delegati i članovi općinâ, kao posjednici zemljišnih fondova, »moraju na ugovor o kupnji žitarica staviti svoj potpis i suglasiti se da za dug garantiraju solidarnom obligacijom, te da će biti odgovorni jedni za druge i svi za sve«. No, trgovci se nisu zaustavili samo na tom zahtjevu. Isticali su da žitarice daju »po umjerenim cijenama i pod časnim uvjetima«, pa su od vlasti u Trstu i Okružnog kapetana tražili obvezu da će, ako općine za vrijeme ne isplate dugovanje, poduzeti »političke korake, s egzekucijama i nasilnim ubiranjem kako je to uobičajeno kod prisilnog postupka (...)« (*in via politica, colle esecuzioni, e colle oppignorazioni, come si usa nel procedere coattivi*) (...).

Dogovoren je i način preuzimanja žitarica: Okružni kapetanat izdat će predstavnicima općina posebnu »vizitkantu« (*»biglietto di ricognizione*) pomoću koje će u skladištima tršćanskih trgovaca ukrcati na kola predviđenu količinu kukuruza i boba. Zrnje će stanovništvu dijeliti posebna komisija koju će Distriktualni komesarijat sastaviti od članova općina, a u nju moraju ući podestat, župani i mjesni župnici.

Plan je razrađen prilično detaljno: bilo je predviđeno i to da se žitarice podijele na »jednake dijelove onim pojedincima u općinama za koje se utvrdi da su najpotrebniji pomoći, jednako za sjetvu kao i za prehranu«. Svaki je pojedinac trebao vratiti svoj dio, no za dug u cjelini solidarno bi trebali biti odgovorni »članovi onih općina koje su na sebe preuzele ulogu garanta« (*membri delle Comuni garanti*).¹¹

Premda su lokalne vlasti zbog nestašice, gladi i nastupajuće proljetne sjetve nastojale što prije ostvariti odredbe navedenog dogovora, odmah je došlo do spora oko načina otplate duga. Čini se da je i samo stanovništvo bilo nezadovoljno što su središnje vlasti nabavile bob za prehranu, a kukuruz za sjetvu, pa je, nakon izraženog prosvjeda, podestat Novigrada zatražio dopisom od 18. travnja da Okružni kapetanat i za prehranu nabavi ku-

⁹ Usp. Zlatko Herkov, Naše stare mjere i utezi. Uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena u proučavanju naše gospodarske povijesti, Zagreb 1973, str. 81 i 117.

¹⁰ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 52. I. R. Ufficio Circolare di Trieste li 6. aprile 1817.

¹¹ Ibid.

kuruz (*formentone*).¹² Vjerojatno su se željele iskoristiti široke mogućnosti koje pruža kukuruz za pripremanje hrane (od njega se može praviti kruh, palenta, kaša. . .). No, najveće su poteškoće nastupile prilikom pregovora podestata Novigrada s općinskim predstavnicima. U rektorskoj palači okupili su se 23. travnja Pietro Filippini, Giorgio Urizio, Nicolò Rigo, Giovan Paolo Pauletich, Antinio Gelsomini, Antonio Valleri, Battista Terbocovich—Manzoni i Antonio Rigo i jednoglasno odbili da preuzmu rizik solidarne obligacije za otplatu duga tršćanskim trgovcima, tj. nisu pristali da plate cijenu žita u slučaju da stanovništvo ostane insolventno. Svoje su odbijanje ovjerili vlastoručnim potpisima.

Idućeg dana pozvani su u Novigrad predstavnici podopćine Brtonigla — Massimo Druscovich (župan), Zuanne Covra i Zuanne Barnabà (delegati) i Mattio Civitan (veleposjednik) — koji su također izrazili neslaganje s dekretom Okružnoga kapetanata i odbili da prihvate obvezu podmirivanja duga putem solidarne obligacije. (Zanimljivo je napomenuti da se jedino župan Druscovich znao potpisati; ostala trojica stavila su križ pokraj svojih imena).¹³

Predstavnici vlasti i imućniji posjednici nisu htjeli, a vjerojatno i nisu mogli, preuzeti na sebe obveze koje sa sobom povlači solidarna obligacija, ni pristati na oštre sankcije u slučaju da dugovanje ne bude isplaćeno u relativno kratkom vremenu od devet mjeseci. Nakon odbijanja predstavnika Novigrada i Brtonigle da prihvate uvjete tršćanskih trgovaca i središnjih vlasti, ljuta je glad ugrozila živote siromašnih slojeva stanovništva. Učestale su krađe stoke i oružani napadi na ljude, pa su diskritualne vlasti u Poreču 26. travnja donijele odluku da se pojačaju »sigurnosne straže« (*Guardie della Sicurezza*) koje će ne samo održavati red, već i oduzeti sve vatreno oružje stanovništvu. Podestati općina i podopćina objasniti će stanovništvu smisao ovih mjera, a oduzeto će oružje biti predano vojnim vlastima (*all'I.R. Comando Militare, e di Piazza*).¹⁴

Pojedinačni pokušaji da se stanovništvo smiri sastavljanjem popisa gladnih i obećanjem da će im biti podijeljena hrana nisu mogli suzbiti nezadovoljstvo i spriječiti nasrtaje na tuđu imovinu. Sačuvao se popis gladnih osoba u Brtonigli (*Nota Delli Individui indispensabilmente bisognosi della Sovrana munificenza, esistenti nella Sotto Comune di Verteneglio*) koji su 30. travnja 1817. načinili župnik i župan.¹⁵ No, hrana nije stizala, jer su se još vodili pregovori oko njezina plaćanja. Glad je sve jače pritiskivala žiteljstvo.

Potkraj svibnja ili početkom lipnja najugroženije dijelove Istre obišao je vladin savjetnik (*Consigliere di Governo*) i svojim očima vidio slike bijede, velike neimaštine i gladi, pa je, na temelju njegova izvještaja (kojega, na žalost, nema među spisima općine Novigrad), donesena odluka da se odobri »nova pomoć od 800 bečkih vagana raži i 200 zobi koja će se proporcionalno podijeliti najbijeđnijim obiteljima za prehranu«.¹⁶

¹² HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 50. Parenzo li 19. Aprile 1817. Dopis podestata Novigrada datiran je dan ranije.

¹³ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. O. br. 52. Cittanova 23. Aprile 1817.

¹⁴ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 50 Dall' I. R. Distrettuale, Parenzo li 26. Aprile 1817.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ HAP. ON.—CC. Spisi 1817. R. br. 52. Dall' I. R. C. D. di Parenzo li 5. Giugno 1817.

Iz dopisa Distriktualnoga komesarijata u Poreču ne može se jasno razabrati na kojem se području i u kojim općinama trebala podijeliti tako velika količina od oko 500 metričkih centi raži (točnije 49.192 litre) i oko 12,3 metričkih centi zobi (12.298 l). Vjerojatno se to odnosilo na čitavu Istru, premda neke indicije upućuju na zaključak da žitarice nisu »proporcionalno podijeljene«, kako se to predviđalo u spomenutom dopisu, već su agilnije i promoćurnije civilne i crkvene vlasti uspijevale svojim općinama i župama osigurati količine hrane koja je drugima ostala nedostupna. Dok je župniku Pićna Francescu Godenichu de Godenberg podignut spomenik, jer je »siccitatis ergo Anno MDCCCXVII anona gravescente cerealia dominalis horreis acquisita cunctis parochianus gratis dedit«¹⁷, dotle je drugi župnik, spomenuti Franjo Ksaver Glogovac iz Žminja, unio zapis da su vlasti nastojale izgladnjene opskrbiti kruhom, no da im to nije uspjelo jer su »trgovci prevezli i prodali žitarice u Španjolsku, gdje je također vladala glad koja se nije razlikovala od naše«.¹⁸

Vjerojatno su se dogovaranja između trgovaca i predstavnika istarskih lokalnih vlasti otezala sve dok nije došlo do žitne konjunktura na tržištima izgladnjene Španjolske koja je brzo ispraznila skladišta u Trstu. Gladno je stanovništvo porečkog distrikta ipak dobilo pomoć, iako je ona bila skromna i nedovoljna. Početkom lipnja 1817. u Poreču je zaključen ugovor između predstavnika lokalne uprave i središnje vlasti: obiteljima koje gladuju podijelit će se 67 bečkih vagana raži i 16 zobi. Žitarice su ovako podijeljene:

općina	b. vagan	metrički centi raži	b. vagan	metrički centi zobi
Poreč	30	18,5	15	9,2
Novigrad	15	9,2	3	1,8
Vrsar	22	13,5	5	3,7

Uvjeti za otplatu duga bili su sada znatno izmjenjeni. Punu cijenu za dobivene žitarice trebale su i ovaj put platiti siromašne obitelji, ali su garanciju na sebe preuzele općine:

»Općine će, u smislu propisanog dekreta, putem solidarne obligacije garantirati plaćanje Eraru kupljeno i preuzeto zrnje po cijeni koju će postupno određivati Slavna Kraljevska Okružna Vlast, a izvršit će se u tri jednake rate: prvom u listopadu tekuće godine, drugom u istom mjesecu godine 1818. i, konačno, trećom također u listopadu 1819 (...)«.

Dokument su pitpisali podestati Poreča (Canciano Manzolini), Novigrada (Alvise Zamarini) i Vrsara (Mattio Sottolichio), iako se, u slučaju da dug ne bude vraćen na vrijeme, predviđaju veoma oštre sankcije. Naime, u ugovoru je istaknuta obveza da se dug mora plaćati.

»bez ikakva osporavanja ili zakašnjavanja, čime će biti potčinjeni svi prihodi spomenutih općina, a moraju se, u slučaju da izostane plaćanje u

¹⁷ Usp. M. Bertoša »Glad i kriza mortaliteta 1817...« (rukopis). U prijevodu natpis glasi: »Za oskudne ljetine godine 1817. zbog suše nabavljao je žito iz državnih skladišta i besplatno dijelio svim župljanima«.

¹⁸ Ibid.

ugovornim rokovima, pokoriti svim oblicima prisile, pa čak i vojnim (...) kako se to običava prilikom utjerivanja javnih daća (...)».¹⁹

Nema podataka da li su represivne mjere utjerivanja dugovanja zaista i provedene, premda se sačuvao popis obitelji koje do polovice listopada 1818. još nisu platile prvu ratu. Evo imena glava obitelji (*capi famiglia*) koja su važna i zbog toga što upućuju na zaključak da se uz starosjedioce javljaju i novi došljaci u gradska središta. Čini se da je upravo taj doseljenički sloj bio najsiromašniji i gospodarski najugroženiji:

a) dužnici u Novigradu: *Zuane Franceschini, Antonio Bersich, Zuane Lucon, Giacomo Tomasich, Domenico Tomasich, Mattio Urlich, Antonio Fenzo, Antonio i Marco Stancich, Giuseppe Fabaz, Antonio Sogovich, Antonio Caich, Zuane Radislovich, Antonio Radin, Bastian Krismanich* (u originalu)!;

b) dužnici u Brtonigli: *Mattio Frenetich* (pok. Antonia), *Lucia Gosdan*, žena *Giuseppa*, *Zuane Frenetich, Mattio Frenetich* (pok. Lorenza), *Marina*, udova *Giuseppa Covricha, Mattio Coronica, Nicolò Pauluzzi, Antonio Bujas, Zuane Bujas, Antonio Volarich, Zuane Flindar, Zuane Turina* zvani *Musolo, Mattio Cattunar, Michiel Pauluzzi, Zuane Barnabà, Zuane Marincich* zvani *Matich, Zuane Murador, Lucia Tautscher*.²⁰

Jedan od ključnih problema prehrambene krize koja je zahvatila Novigrad i njegovu podopćinu Brtoniglu bilo je plaćanje raži i zobi tršćanskim trgovcima. Nakon što su bogati općinski funkcionari i veleposjednici odbili da budu jamci za vraćanje dugova za dobivene žitarice, kako je to predviđao travanjski dogovor, općine su, pod pritiskom sve dramatičnijih prilika, bile prisiljene da tu ulogu uzmu na sebe. No, glavni teret gladne godine 1817. pao je na leđa siromašnih i životno ugroženih dijelova populacije.

4. Na stanovništvo su se u tim kriznim godinama (1816, 1817, 1818), osim gospodarskih teškoća, sručile bolest i glad. Spomenuti spisi o tome govore veoma malo, pa je podatke trebalo tražiti u matičnoj knjizi umrlih Novigrada. Prema podacima o kretanju vjenčanih, rođenih (krštenih) i umrlih između god. 1800. i 1820. načinjen je grafički prikaz koji odražava posebnosti prehrambeno-zdravstvene krize u Novigradu. Već polovicom prvog decenija XIX. stoljeća, zbog snažne epidemije velikih boginja (*vaiolo*)²¹, krivulje ukazuju na visoki letalitet, pad porođaja i pad vjenčanja.²² Između godine 1806. i 1810. demografske su se prilike znatno popravile, pa se god. 1809. na grafikonu može uočiti najveći broj rođenja i najniža smrtnost u promatranom razdoblju od dva desetljeća. Nova epidemija velikih boginja god. 1810—1811. ponovno je izmijenila demografsku sliku: još je jednom mortalitet nadvisio natalitet. Krivulja smrtnosti najvišu je točku dostigla u godini gladi i pje-gavca — 1817.

¹⁹ HAP. ON. CC. Spisi 1817. R. br. 52. Nell'Ufficio dell'I.R.C.D. di Parenzo li 6. Giugno 1817.

²⁰ Isto: Dall'I. R. C. D. di Parenzo li 16. Ottobre 1818.

²¹ O velikim boginjama u dijelu južne Istre na početku XIX. stoljeća usp. Miroslav Bertoša, *Valle d'Istria durante la dominazione veneziana con speciale riguardo alla struttura economica ed etnica del Castello e del suo territorio*, *Atti CRS III, Rovigno—Trieste* 1972, str. 137—140. Na talijenskom području opisao je epidemije velikih boginja Lorenzo Del Panta, *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV—XIX)*, Torino 1980, str. 219—26.

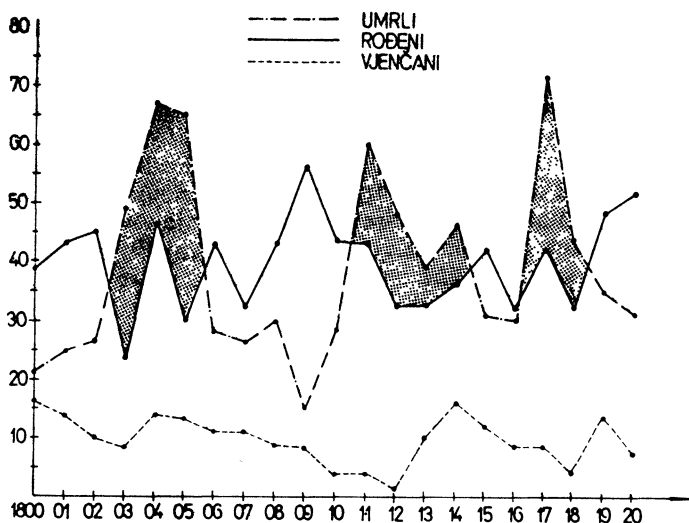
²² Župni arhiv Novigrad (dalje: ZAN). *Liber Defunctorum* Dalli ventisette Dicembre 1789 sino allo Marzo 1813; *Liber Defunctorum* 1813—1834; *Liber Matrimoniorum* 1800—1813; *Liber matrimoniorum* 1813—1834; *Liber Baptizatorum* 1796—1813. i *Liber Baptizatorum* 1813—1833.

Ipak su glad i smrtnost u Novigradu bili manjeg intenziteta negoli u sjevernim i srednjim dijelovima Istre. Evo pregleda broja umrlih god. 1817. po mjesecima²³ (tablica 1):

Tablica 1: *Broj umrlih po mjesecima 1817.*

Mjesec	Broj umrlih	%
siječanj	6	8,8
veljača	3	4,4
ožujak	2	2,9
travanj	7	10,3
svibanj	—	—
lipanj	5	7,4
srpanj	7	10,3
kolovoz	6	8,8
rujan	11	16,2
listopad	11	16,2
studeni	6	8,8
prosinac	4	5,9

Pojačana smrtnost zabilježena je u travnju i lipnju (za svibanj su iz nepoznatih razloga izostali upisi u knjigu umrlih), a kulminaciju je dostigla u

Grafikon rođenih, umrlih i vjenčanih u Novigradu 1800—1820. Izvor: Župani arhiv Novigrada. *Liber Defunctorum Dalli ventiseite Dicembre 1789 sino allo Marzo 1813; Liber Defunctorum 1813—1834; Liber Matrimoniorum 1800—1813; Liber matrimoniorum 1813—1834; Liber Baptizatorum 1796—1813; Liber Baptizatorum 1813—1833.*

²³ ŽAN. *Liber Defunctorum* 1813—1834.

rujnu i listopadu. U odnosu na ukupno stanovništvo broj umrlih nije bio tako dramatičan kao u spomenutim kriznim istarskim područjima Sudeći po *Liber defunctorum* smrtnost je jednako pogađala oba spola, ali je umiranje djece do prve godine života bilo najveće. Osobe najvitalnije dobi — od 15 do 39 godine — gotovo da i nisu stradale od bolesti i gladi. Dob i spol umrlih god. 1817. prikazani su na tablici 2.²⁴

Upisi u knjigu umrlih Novigrada god. 1817. razlikuju se od onih u drugim župama još po nečemu: riječi glad i pjegavac (*tifo petecchiale, petecchie*) uopće se ne spominju! No, mnoge »dijagnoze uzroka smrti upućuju upravo na kroničnu pothranjenost, akutnu glad i tzv. egzantematični tifus ili pjegavac, npr.: *Assite Cronica, Cachesia Cronica, Lienteria Cronica, Racchitide, Idrope, Febbre* (osobito one uz koje stoje epiteti *Putrida, Perniciosa* i *Consuntiva*)...

Tablica 2: Dob umrlih 1817.

	Muški	Ženske	Ukupno
0	7	5	12
1	3	5	8
2	3	1	4
3		4	4
4	3		3
5—9	4	6	10
10—14		3	3
15—19			
20—24		1	1
25—29			
30—34	1		1
35—39			
40—44	1	3	4
45—49	1		1
50—54	2	1	3
55—59	2		2
60—64	1		1
65—69	1		1
70—74	1	4	5
75—79	2	1	3
80—84	1		1
85—90		1	1

Pregled svih »causa mortis«, kako ih je zabilježio novigradski župnik, donose se u tablici 3.²⁵

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

Tablica 3: *Uzrok smrti u Novigradu 1817. (prema Liber defunctorum)*

Izvorno nazivlje letalne bolesti	Dob umrlih	Ukupno
Affezion Cattarosa	32, 90	2
Affezion Reumatica Cattarosa	70	1
Assite Cronica	12, 40	2
Cachesia Cronica	24	1
Dissenteria	84	1
Dissenteria Cronica	6	1
Eppatide	68	1
Febbre Accuta	50	1
Febbre Cattarosa	70	1
Febbre Consuntiva	2, 3, 3, 7, 8, 70	6
Febbre Consuntiva Cattarosa	1 god. 3 mj.	1
Febbre Convulsiva Cattarosa	4 god. 9 mj.	1
Febbre Dissenterica	76	1
Febbre Gastrica Biliosa	40, 50	2
Febbre Gastrica Inflammatoria	57	1
Febbre Perniciosa	1 god. 6 mj., 11, 60	3
Febbre Putrida Accuta	58	1
Febbre Putrida Cattarosa	5	1
Febbre Reumatica Cattarosa	50	1
Idrope / Idropisia	4 mj., 42, 75	3
Insulti Cattarosi Convulsivi	28 dana, 6 mj., 3 god. 6 mj., 8 god. 4 mj.	4
Insulti Eppileptici	1 god. 5 mj., 8	2
Insulti Spasmodici	1.2 sata, 20 sati, 6 dana, 30 dana, 2 mj.	5
Lienteria Cronica	6 mj., 6 mj., 2 god. 6 mj., 7 god. 10 mj., 8	5
Lumberia	45	1
Paralesia Universale in Stato Cronico	75	1
Paralisi Cronica	71	1
Racchitide	5 mj., 1 god. 8 mj., 2. god. 4 mj.	3
Rachitide Affezion Cronica	11	1
Risepillia alla Testa	70	1
Tosse Cattarosa	7 god. 3 mj.	1
Tosse Convulsiva	2 mj., 2 mj., 1 god. 8 mj., 1 god. 9 mj., 2 god. 9 mj., 4 god. 2 mj., 3	7

Premda je epidemija pjegavca počela opadati već od studenog 1817. smrtni su slučajevi zabilježeni i u tijeku iduće godine. Stoviše, polovicom 1818. prvi put se navodi vijest da je bolest poprimila epidemijske razmjere. Uz ime umrlog navedeno je da je bolovao i umro »di Febbre Putrida Accuta in corso epidemico«.²⁶

Prehrambene prilike također su se popravile, no još je uvijek bilo kronično pothranjenih i gladnih ljudi čiji se fragilni organizam nije mogao oduprijeti bolesti. I u ovome je području teško razdvojiti — bez obzira na »dijagnoze« (uostalom veoma nestručne, jer ih je najčešće utvrđivao župnik a ne liječnik) — koji letalni ishod valja pripisati bolesti a koji gladi. Zapisano je da je smrt nastupila »d’Affezion Scorbutica cronica«, od »Idropisia

²⁶ Ibid. Adi 27. Giugno 1818.

assite«, »Lienteria consuntiva« itd.²⁷ No, krivulja na spomenutom grafikonu jasno pokazuje da je godine 1818. mortalitet nastavio naglo opadati i da će tu tendenciju zadržati i u iduće dvije godine. Tada definitivno završava akutna kriza, ali njezine posljedice traju i dalje.²⁸

5. Glad i bolest zadali su god. 1817. težak udarac žiteljstvu Novigrada. Te je godine stopa smrtnosti iznosila 71,6 promila, što je više negoli u Buze-tu (66,6) i Zminju (48,0), ali i daleko manje nego u Kršikli (471,1), Savičetni (284,4), Gologorici (230,), Pićnu (128,2), Gračišću (87,) itd.²⁹ Osim toga glad ni-je uspjela uništiti gospodarski potencijal stanovništva i onemogućiti ili, ba-rem, usporiti njegov oporavak. 950 stanovnika Novigrada i 733 stanovnika u Brtonigli raspolagali su, prema popisu od 4. svibnja 1818. ovim zemljišnim površinama i nasadama:³⁰

	maslinici (<i>campi padovani</i>)	vinogradi (<i>c.p.</i>)	oranice (<i>c.p.</i>)	pašnjaci (<i>c.p.</i>)	vrtovi (<i>c.p.</i>)	Comunal (<i>c.p.</i>)
Novigrad	482	400	100	60	15	20
Brtonigla	176,5	503	163,5	142,5	56,5	428

Campo padovano iznosi 5.204,69 četvornih metara. Usp. Daniele Bel-trami, Saggio di storia dell'agricoltura nella Repubblica di Venezia duran-te l'età moderna, Venezia—Roma 1965, 34.

Prilikom toga popisa utvrđen je i broj stoke. Izvještaju je dodan i *Statc Degli Animali esistenti nel Capo Comune di Cittanova, e Sotto Comune di Verteneglio*.³¹ Tabela prikaz izgleda ovako:

	volova	krava	teladi	konja	magaraca	ovaca	koza
Novigrad	84	75	30	5	73	245	45
Brtonigla	90	65	25	9	18	446	20

U popisu od 18. svibnja ne spominju se svinje, no u drugome, nešto sta-rijem (travanj 1818), izvještaju navodi se podatak da ih je u podopćini Brto-nigla i njezinom okrugu bilo 116 komada.³² U istarskim općinama koje su bi-le najteže pogođene gladu poklana su gotovo sva grla sitne stoke. O tome svjedoči i drastični izvještaj žminjskoga župnika Glogovca.³³ Premda nije poznato kojim je društvenim slojevima pripadala stoka navedena u spome-nutom popisu, može se pretpostaviti da je stočni fond u Novigradu i Brto-nigli manje stradao zbog prisilnoga klanja negoli u općinama srednje i sje-verne Istre. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je stanovništvo Novigra-da i njegova distrikta bilo bolje opskrbljeno žitaricama i da se posjednici stoke nisu olako hvatali noža da bi klali stoku i spašavali obitelj od gladi. Uostalom, upravo je krupna stoka omogućivala seljacima — kao i građanima

²⁷ Ibid.

²⁸ Detaljnije o tome M. Bertoša, »Glad i kriza mortaliteta 1817...«

²⁹ Ibid.

³⁰ HAP. ON.—CC. Spisi 1818. R. br. 53. Cittanova li 4 Maggio 1818.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Usp. M. Bertoša, »Glad i kriza mortaliteta...« 1817.

koji su dio prihoda izvlačili od obrađivanja zemlje — da u normalnim uvjetima osiguraju sredstava za život.

Zahvaljujući inicijativama lokalnih i viših vlasti, te upornim pregovorima s tršćanskim trgovcima, stanovništvo Novigrada i Brtonigle izbjeglo je apokaliptičnu kataklizmu s kojom su se god. 1817. suočile mnoge istarske općine. No, i ovo je područje teško stradalo od kronične pothranjenosti, akutne gladi i pjegavca. Posljedice tih nevolja još su se dugo osjećale u novigradskoj sredini i uvjetovale opadanje stanovništva toga drevnog istarskoga grada.

Riassunto

L'APPROVVIGIONAMENTO A NOVIGRAD NELL'ANNO DELLA FAME, DEL TIFO E DELLA MORTE, NEL 1817.

M. Bertoša

L'autore analizza basandosi sui documenti storici dell'Archivio di Pazin e di quello parrocchiale di Novigrad — la ripercussione che la grande epidemia europea del 1817, prodotta dalla fame, dalle malattie e di conseguenza dell'ampliarsi dei casi di mortalità, ebbe nella regione di Novigrad. L'articolo è parte delle ricerche fatte dall'autore sull'apocalittico anno 1817 e sulle conseguenze rilevate sul territorio dell'Istria. Sebbene le parti più colpite dal tifo petecchiale fossero le regioni settentrionali le conseguenze si fecero sentire anche nelle città della costa occidentale, in particolar modo a Rovinj e Poreč. Grazie all'intervento delle autorità locali di Novigrad e ai loro contatti commerciali con i mercanti di grano triestini, le condizioni di vita in questa regione furono alquanto migliori. Ciò nonostante anche a Novigrad la mancanza di generi alimentari e il tifo apportarono pericolo e morte. Le varie registrazioni nei libri parrocchiali testimoniano dell'aumento della mortalità. Nel luglio dello stesso anno fu finalmente fissato un contratto per cui le autorità locali e regionali si prendevano l'obbligo di fornire di cereali (segala, avena e granoturco) le famiglie bisognose, il tutto con un pagamento rateale.

Il comune garantiva il pagamento rateale; esso si prendeva da parte sua il diritto di richiedere il pagamento adoperando metodi di iolenza, se necessari.

Secondo le analisi fatte nei registri di stato, la maggior percentuale di mortalità si ebbe nell'aprile e nel giugno del 1817, raggiungendo il limite massimo in settembre e ottobre dello stesso anno. Ambedue i sessi vennero colpiti in ugual numero, ciò nonostante il maggior numero di morti si ebbe tra i bambini piccoli, inferiori ai 12 mesi di vita. Le persone tra i 15 e i 40 anni d'età, quindi le più forti e vitali, sono state le meno colpite non ce ne sono quasi nei registri. La potenzialità economica e demografica della regione di Novigrad e Brtonigla era nella maggior parte ben conservata, e ciò rese possibile un recupero veloce e completo non realizzabile nelle altre regioni dell'Istria di allora.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.